

דונה אולליה טמרית סאנצ'ז – 'הקורבן הראשון' של האינקוויזיציה בסיציליה

פרשת הגירתה של משפחת אנוסים ספרדית רמת מעלה לסיציליה

נדיה זלדס

א. רקע

בסוף המאה ה־15 היתה סיציליה אחת מממלכות השייכות למלכות אראגוניה. מאז המרד הסיציליאני שבשנת 1282 נגד שלטון בית אנוז'ו הצרפתי, מרד שזכה לכינוי 'תפילות ערביות סיציליאניות' (*i vespri siciliani*), עבר הכתר של ממלכת סיציליה לפדרו מאראגון.¹ בשנת 1479, עם מותו של המלך חואן השני מאראגון, היה בנו המלך פרדינאנד מאראגון, המכונה 'הקתולי', למלך סיציליה. בתקופת שלטונו של פרדינאנד, כמו גם בימי אביו, שלט המלך בממלכת סיציליה באמצעות מושל שנשא בתואר 'המשנה למלך'; המדיניות נקבעה על ידי המלך היושב בספרד.² כתוצאה ממצב דברים זה היה גורלה של סיציליה, ובמיוחד גורלם של יהודיה, קשור קשר הדוק למדיניותם של המלכים הקתולים, פרדינאנד ואיזבלה. ואמנם יהודי סיציליה, שמנו כשלושים אלף נפש, גורשו גם הם בגירוש ספרד. הצו לגירוש יהודי סיציליה מן ה־18 ביוני 1492 פורסם בעקבות הצו מה־31 במרץ 1492, שהורה על גירוש יהודי ספרד, כחלק מאותה מדיניות.³ בסיציליה, כמו בספרד, היתה

פירוט ההפניות הביבליוגרפיות – בסוף המאמר

- 1 על המרד, מהלכו ותוצאותיו נכתבו מחקרים רבים. ראה למשל: רנסמן, סיציליה.
- 2 על התקופה מנקודת ראות 'סיציליאנית' ראה: ד'אלסנדרו ג'אריצ'ו, סיציליה; טראסלי, פרדינאנד; פרי, רסטוראציה. וראה גם הילגארט, ממלכות ספרד העוסק בתקופה, אך לא מתמקד בסיציליה.
- 3 על ההערכות השונות למספרם של יהודי סיציליה ערב הגירוש נכתבו מחקרים רבים ויקצר המקום למנות את כולם. מרבית החוקרים בני זמננו מעריכים שהמספר נע בסביבות השלושים אלף. ראה, למשל: אשתור, יהודי סיציליה; די פסקואלה, היהודים. צו הגירוש של יהודי סיציליה פורסם על ידי האחים לגומינה באוסף התעודות הגדול לתולדות יהודי סיציליה, לגומינה, תעודות, חלק ג, עמ' 19–26. צו הגירוש של יהודי ספרד נדון במחקרים רבים. ראה, לאחרונה, ח' ביינארט, גירוש,

קיימת תופעה של המרת הדת בקרב היהודים. היו שהמירו את דתם עוד לפני הגירוש, אך רבים, שמספרם נאמד באלפים, המירו את דתם אחרי הגירוש.⁴ כמו בספרד, גם בסיציליה היו המומרים היעד העיקרי לחקירת האינקוויזיציה והסיבה העיקרית לכינונה באי. תקצר כאן היריעה להתעמק בנושא ההמרה בסיציליה, ונציין רק שבמרכז הדיון שלפנינו עומדת משפחת מומרים ספרדית שהיגרה לסיציליה, ולא המומרים המקומיים.

ב. כינונה של האינקוויזיציה הספרדית בסיציליה

מוסד האינקוויזיציה הועתק מספרד לסיציליה, שנים אחדות לאחר כינונו בספרד. בשנת 1487 הפקיד האינקוויזיטור הכללי של ספרד, תומאס דה טורקוומאדה, בידי האח אנטוניו לה פניה⁵ את כינונו של בית דין אינקוויזיציוני לפי השיטה הספרדית בסיציליה,⁶ אולם הרבה לא ידוע על השנים הראשונות לפעילותה של האינקוויזיציה הספרדית בסיציליה.⁷ בניגוד לספרד, לא שרדו בסיציליה פרוטוקולים של משפטי אינקוויזיציה. הארכיון של הלשכה הקדושה נהרס מספר פעמים, ונשרף כליל בשנת 1783 עם ביטול האינקוויזיציה בסיציליה.⁸ המקורות העקריים העומדים לרשותו של החוקר הם ספריהם של כמה מן האינקוויזיטורים של סיציליה הכותבים על תולדות הארגון; אולם המידע שהם מוסרים לגבי התקופה המוקדמת לוקה בחסר. מקורות אחרים הם מסמכים, המצויים בארכיונים של סיציליה ושל ספרד, הנוגעים לארגונו ודרכי פעולתו של המוסד בסיציליה. מקורות אלה שימשו את החוקרים הראשונים שעסקו בנושא, כמו ויטו לה מאנטיה והנרי צ'ארלס

עמ' 39-56. גירוש יהודי ספרד ויהודי סיציליה: ראה רנדה, יהדות סיציליה, העוסק במצבם של היהודים בשנים האחרונות לפני הגירוש ובעיקר בגורלם של המומרים, כפי שנובע מספרי החשבונות של האינקוויזיציה בסיציליה. ראה השוואה בין שני צווי הגירוש: רנדה, יהדות סיציליה, עמ' 98-101.

4 בעיית המומרים בסיציליה לפני הגירוש ואחרי הגירוש היא נושא עבודת המחקר שלי לקבלת תואר דוקטור לפילוסופיה בהנחייתו של פרופ' ש' סימנסון מאוניברסיטת תל-אביב. מחקר שנעשה עד כה ראה רנדה, יהדות סיציליה.

5 הנזיר הדומיניקני אנטוניו לה פניה נודע בדרשותיו נגד היהודים עוד בהיותו בסגוביה בשנת 1485. הטפותיו נגד היהודים והמומרים עוררו תסיסה כה רבה בעיר עד שדון אברהם סניור התלונן על כך בפני המלך, ראה: בער, ספרד, ב, עמ' 340-341.

6 מתוך דבריו של אנטוניו פרנקינה, ששימש כאינקוויזיטור בסיציליה במאה ה"ח (פראנקינה, עמ' 18-19): '...l'inquisitore Generale fra Tommaso de Torrecremata, come... non pote di persona potarsi in questo Regno, per dar nuove forme a questa Santa Inquisizione, e piantarla alla maniera di quella di Spagna. Spedi per questo si grave affare il Padre Maestro Antonino la Pena, uomo di sapere...' וראה הערה 7 להלן.

7 על ראשיתה של האינקוויזיציה בסיציליה, ראה: לה מאנטיה, ראשית האינקוויזיציה, עמ' 500; לי, אינקוויזיציה, עמ' 2; מונטר, כפירה, עמ' 15-16; בורגארלה, דיאגו דה אוברגון, עמ' 259-260. בורגארלה, דיאגו דה אוברגון, עמ' 257-259.

לי.⁹ לאחרונה התגלו בארכיונים של סיציליה ספרי החשבונות של הלשכה הקדושה שנשתמרו בנפרד, ולכן לא נשרפו ב־1783; אלה משמשים מקור חשוב לידיעות על התקופה הראשונה לפעילותו של המוסד בסיציליה.¹⁰ ספרי החשבונות מכילים רשימות שמיות של מומרים ואנשים אחרים שעברו בידי האינקוויזיציה, נתונים על רכושם, עיר המוצא ועוד.¹¹

ג. לזהותה של אולליה טמרית (Eulalia Tamarit)

אחד המקורות לידיעות על פעילותה של האינקוויזיציה הספרדית בסיציליה הוא ספרו של האינקוויזיטור אנטונינו פראנקינה, שנדפס במאה הי"ח, כארבעים שנה לפני ביטול האינקוויזיציה בסיציליה. אף שאין הוא מוסר ידיעות של ממש על הארגון ועל העומדים בראשו במאה הט"ו, הוא מסיים את הדיון בתקופה זאת בציון שמה של האישה הראשונה שנידונה על ידי האינקוויזיציה בסיציליה: אולליה טמרית. וכך הוא כותב: 'בשמונה עשר בחודש אוגוסט 1487, בית הדין [של האינקוויזיציה] שחרר [לידי הזרוע האזרחית] אשה ששמה היה אולליה טמרית ילדת העיר סאראגוסה שבאראגון, שבגלל היותה יהודיה נמסרה לזרוע האזרחית כדי שתסבול את העונש הראוי על חטאיה...'¹²

מי היתה האישה שיזכתה להיות הראשונה שנידונה על ידי המוסד החדש שקם בסיציליה על פי הדגם הספרדי ובכפוף לו? ויטו לה מאנטיה, הראשון שחקר את תולדות האינקוויזיציה בסיציליה, פירש את דברי פראנקינה כפשוטם, כלומר, שאשה זאת נשרפה על המוקד בשנת 1487.¹³ אולם שמה מופיע גם במסמכים מאוחרים יותר ומתברר שלפחות עד שנת 1513, עדיין היתה בחיים.¹⁴ על זהותה של אולליה טמרית עמד החוקר הסיציליאני פיטרו בורגארלה: היא היתה אשתו ואחר כך אלמנתו של דון אלואיסיו סאנצ'ז, בעל הבנק הגדול ביותר בסיציליה והאיש אשר שימש ככונס של הכספים המיועדים למלך פרדינאנד הקתולי מממלכת סיציליה.¹⁵

9 ראה הערה 7 לעיל.

10 ראה בורגאלה, דיאגו דה אוברגון. המאמר עוסק כולו בממצאים הנוגעים לתקופה הראשונה.

11 רשימות השמות לפי ערי המוצא פורסמו על ידי החוקר הסיציליאני רנדה, יהדות סיציליה.

12 פראנקינה, עמ' 44: 'A 18 agosto 1487 il tribunale rilasciò una donna chiamata Eulalia Tamarit della città di Saragozza d' Aragona, la quale perchè ebrea fu al braccio secolare rilasciata per soffrire la pena dei suoi delitti meritata'

13 לה מאנטיה, ראשית האינקוויזיציה, עמ' 500.

14 הנוטריון ססטה, שפעל בעיר טראפני שבסיציליה, במסמך שנוגע לרכושה של דונה אולליה בעיר זאת, הביא את שמה כך: AST ND Notaio Andrea Sesta reg. 8850 c 141r 26/1/1513:

'Magnifice Eularie reliqtam Magnifici Aloysi Sanchez'

15 בורגארלה, דיאגו דה אוברגון, עמ' 282-283.

אילן היוחסין של משפחת סאנצ'ז

יצחק בן אלעזר כולוף = חואן סאנצ'ז דה קלעתאיוד

* בתו של לואיס דה סאנטאנחל
 ** בספר הירוק חל בלבול מסוים ברשימת שמות בני משפחת סאנצ'ז וטמרית הנדונים על ידי האינקוויזיציה [ראה בעמוד הבא].

ד. קורותיה של משפחת סאנצ'ז מסאראגוסה לסיציליה

הסיפור המובא להלן הוא סיפורה של משפחת אנוסים ספרדית אראגונית, שכמוה כמשפחות חצרנים אנוסים אחרים, אולם בהבדל אחד: גורלה וקורותיה קשורים קשר אמיץ בתולדות ממלכת סיציליה ויהודיה.

סיפורה של משפחת סאנצ'ז ראשיתו עוד קודם לשמד של שנת קנ"א (1391) בספרד. אבי משפחת סאנצ'ז היה יצחק כולוף, בנו של אלעזר כולוף, מהעיר סאראגוסה שבאראגון. יצחק כולוף המיר דתו בשנת 1389 ולאחר שנטבל, נקרא שמו חואן סאנצ'ז די קלעתאיוד. אחד מנכדיו היה דון גבריאל סאנצ'ז, גזבר ממלכת אראגוניה בימי פרדינאנד הקתולי.¹⁶ גם יתר בני המשפחה נשאו במשרות רמות, אחד מאחיו של גבריאל, לואיס סאנצ'ז, היה הביילי המלכותי של ממלכת אראגוניה.¹⁷ קרוב משפחה אחר, גויללמו (גויללן) סאנצ'ז, היה יועץ ושגריר של הנסיך פרדינאנד לסיציליה, מיורקה, סרדיניה, מינורקה ואיביזה כבר בשנת 1472.¹⁸ רישום מלא של בני המשפחה, קשריהם באמצעות נישואין והתפקידים השונים שבהם נשאו, מופיע ב'ספר הירוק' של האינקוויזיציה של אראגון (Libro verde de Aragon).¹⁹

16 בער, ספרד, ב, עמ' 93; ביינארט, השמד הגדול, עמ' 280-308.
 17 ראה בער, ספרד, ב, עמ' 375.
 18 טראסלי, תולדות הבנקים, ב, עמ' 250 הערה 30.
 19 הספר הירוק, עמ' 26-28.

זהותו של אלואיסיו סאנצ'ז מתבררת מתוך הספר הירוק. אלואיסיו סאנצ'ז היה בנו של חואן סאנצ'ז, דודו של גבריאל סאנצ'ז הגזבר. לחואן זה היו שני בנים: חואן דה חואן ולואיס. שני הבנים נשאו נשים מבנות משפחת טמרית, חואן נשא לאישה את ליאונור ולואיס (=אלואיסיו) נשא את אחותה, שאינה נזכרת בשמה. הם ברחו מפני האינקוויזיציה ועברו לסיציליה, שם נשאר לוחיות יחד עם בניהם ובנותיהם.²⁰ מכאן שאלואיסיו (=לואיס) היה בן דודו של גבריאל סאנצ'ז הגזבר. היו לו סיבות טובות לבריחה מסאראגוסה, שכן אולליה טמרית, אשתו של לואיס סאנצ'ז, הואשמה בהתייהדות כבר בשנת 1486, כפי שרשום בתיקי האינקוויזיציה של סאראגוסה ונידונה שלא בפניה (in statua) בבית משפט של האינקוויזיציה בסאראגוסה בינואר שנת 1488.²¹

אפשר שמשפט האינקוויזיציה והגירתה של המשפחה היו קשורים ברצח האינקוויזיטור פדרו ארבואן, שבו היו מעורבים כמה מבני משפחת סאנצ'ז. עד כה היה ידוע לנו על גורלם של כמה מהם: חואן דה פרו סאנצ'ז, אחיו של גבריאל סאנצ'ז הגזבר נידון למוות שלא בפניו אך הצליח להימלט. גויללם (גויללמו), השגריר שהוזכר לעיל, ביקש כפרה ומחילה והוחזר לחיק הכנסיה. גם אלפונסו סאנצ'ז, אח אחר של גבריאל, נשפט.²² היספר הירוק והמקורות הסיציליאניים מספקים את הידיעות על בן נוסף של משפחה זו ועל בני ביתו.

איננו יודעים כיצד פעלה האינקוויזיציה בסיציליה בשנותיה הראשונות ולפיכך גם איננו יודעים מדוע בשנת 1487 היתה אולליה טמרית לקרבן הראשון של האינקוויזיציה הספרדית בסיציליה, יתכן מאוד שהאינקוויזיטור אנטוניו לה פניה נשלח לסיציליה כדי ללכוד קונברסוס שחמקו ממשפטי האינקוויזיציה בספרד וביניהם אלה שנשפטו שלא בפניהם בסאראגוסה, ולכן פעולתו הראשונה היתה נגד אחת מהם.²³ אלא שבסיציליה הצליחה משפחת סאנצ'ז להגיע לעמדה כה רמה שקשה היה לפגוע בהם, ולא מן הנמנע הוא שבשנת 1487 נענשה אולליה טמרית באופן סמלי בלבד, או שלא נענשה כלל.

20 להלן הקטע מתוך הספר הירוק המזוהה את המשפחה מסאראגוסה עם המהגרים שהתיישבו בסיציליה הספר הירוק, עמ' 27: '...otro hijo (de) Joan Sanchez que fue Judio como arriba es dicho que se llamo Luys Sanchez el qual fue casado con una hermana de la mujer de su hermano Joan Sanchez los quales fuyendo por la inquisicion se passaron en Sicilia donde murieron con hijos y hijas'

21 בספר הירוק, עמ' 28, כתוב: 'De los susdichos Sanchez desde el primero de enero de 1488 fueron penitenciados los siguientes por la inquisicion: ... la estatua de Olalia Tamarit muger de Pedro Luys Sanchez'. ובתיקי האינקוויזיציה של המשפט שהתנהל במאי 1486 רשום: אולליה טמרית אשת חואן פרו סאנצ'ז וולנטינה אשת חואן פרו סאנצ'ז, אולם קרוב לוודאי שנפלה כאן טעות שכן אנחנו יודעים שאולליה היתה אשתו של לואיס סאנצ'ז. ראה: משפטי אינקוויזיציה, עמ' 558 מס' 41.

22 בער, ספרד, ב, עמ' 370.

23 ראה את דעתו של בורגארלה, בעניין זה, בורגארלה, דיאגו דה אוברגון, עמ' 283.

עם בואו לסיציליה התמנה אלואיסיו סאנצ'ז לכונס הכספים שנועדו למלך פרדינאנד (ricevitore di dinari del re).²⁴ בשנים הראשונות בסיציליה הוא פעל להשגת מונופול על המסחר בתבואה עם צפון אפריקה ודחק את רגלי מתחריו בטענו שהוא פועל בשם המלך.²⁵ הוא השיג את מטרתו כשבשנת 1491 הצליח לקנות תבואה מכל סיציליה ולהשתלט על השוק. כדי להבטיח את מעמדו כיצואן התבואה היחיד, הוא שכר את כל הספינות המפליגות לצפון אפריקה, כך שלמתחריו, משפחת אגלאטה, בעלי בנק גדול בסיציליה, לא נותרו אמצעי הובלה.²⁶ על היקף עסקיו של דון אלואיסיו ניתן ללמוד מחוזה משנת 1491, העוסק בתנאי הפלגתה של אוניה שבבעלותו. באותו חוזה הוא מתחייב לשלם לשותפיו 2500 דוקאטים לכשהאוניה תגיע לואלנסיה (ספרד) או לברוג' (פלאנדריה).²⁷ מדובר אפוא במסחר ימי בקנה מידה בינלאומי. לאחר שהשתלט על המסחר עם צפון אפריקה חיפש דון אלואיסיו דרכים להרחיב את שליטתו על שוק התבואה. ואמנם במסמך אחר מסוף אותה שנה מציע אלואיסיו סאנצ'ז לאחד את עסקי מסחר התבואה של סיציליה ואפוליאה כמו שכבר נעשה לגבי תוניסיה.²⁸ בסופו של דבר כתוצאה מפעילותו המסחרית של אלואיסיו סאנצ'ז התמוטט הבנק שהיה בבעלותו של המשפחות המתחרות, משפחות אגלאטה ואַלְגֶ'רה. אז הורה המשנה למלך של סיציליה, להעביר את כל עסקי התבואה שהיו לשתי המשפחות באפריקה לידי סאנצ'ז.²⁹ כעת חתר אלואיסיו סאנצ'ז לביסוס מעמדו בחצר הסיציליאנית באמצעות קשרי נישואין. כך ב־18 באוגוסט 1491 הוא ביצר את מעמדו בחצר הסיציליאנית באמצעות חוזה נישואין כפול. הוא השיא את בנו ובתו לבתו ולבנו של פיטרו אוגוסטיני, שנשא בתפקיד ה־magistro rationale (הממונה על המסים והכספים ובכלל על ההכנסות)³⁰ של ממלכת סיציליה. וזה לשונו של חוזה הנישואין:

אלואיסיו סאנצ'ז המפואר, הבן החוקי והטבעי של אלואיסיו סאנצ'ז המפואר ושל הגברת אולאריה, רעייתו, מן העיר סאראגוסה, שהוא בן 13... החתן מן הצד האחד והנערה המפוארת סיציליה, הבת הבתולה, החוקית והטבעית של פטרוס אוגוסטינוס המפואר... אנדריאה המפואר בנו החוקי והטבעי של מאגיסטרו פטרוס אוגוסטיני... המאגיסטרו רציונלה של ממלכה זאת ורעייתו הגברת בטיה מצד אחד, והנערה הבתולה איסבלה בתו החוקית והטבעית של אלואיסיו סאנצ'ז המפואר והגברת אולאריה רעייתו...³¹

24 טראסלי, תולדות הבנקים, ב, עמ' 302, 310.

25 טראסלי, שם, עמ' 302-306.

26 טראסלי, שם, עמ' 311-312.

27 טראסלי, שם, עמ' 313.

28 מתוך: טריניקרה, מכתבים, עמ' 34-36.

29 טראסלי, שם, עמ' 314.

30 על תפקיד זה ראה: טראסלי, פרדינאנד, א, עמ' 16.

31 חוזה הנישואין בין בני אלואיסיו לבני פיטרו אוגוסטינו: Magnificum Aloysiu Sanchez filium legitimum et naturalis magnifici Aloysiu Sanchez et domine Eulalrie jugalium de civitate Saragusie, etatis annos XIII ... sponsum ex una parte et magnifica Sicilia

זמן מה לפני כן הקים אלואיסו סאנצ'ז בנק יחד עם מומר אחר, אמברוסיו לוי. בראש הבנק עמד עוד אחד מבני משפחת סאנצ'ז, ג'רונימו סאנצ'ז. הבנק הוקם ככל הנראה לפני כתיבת חוזה הנישואין, שכן בשולי המסמך נזכרת העברת כספים באמצעות הבנק של ג'רונימו סאנצ'ז ואמברוסיו לוי.³²

ה. ניהול כספי היהודים שיצאו בגירוש מסיציליה

ב־18 ביוני 1492 התפרסם הצו לגירוש יהודי סיציליה, והמגורשים יצאו מן האי בחוסר כל, שכן נאסר עליהם להוציא את רכושם.³³ מלבד הרכוש שנאלצו להותיר בסיציליה, נדרשו היהודים לשלם מאה אלף פלורנינים כפיצוי על אובדן ההכנסות הצפוי לאוצר בשל עזיבתם.³⁴ מתוך מסמך משנת 1494 מסתבר שאלואיסו סאנצ'ז, מן הסתם בשל תפקידו ככונס הנכסים של המלך, היה אחראי על הכספים הללו. במכתב מן ה־6 בספטמבר 1494³⁵ פונה המשנה למלך, פרנאנדו ד'אקוניה, אל אלואיסו סאנצ'ז:

..אל האדון הנעלה אלואיסו סאנצ'ז, הפרוקוראטור של הממונה הכללי על האוצר של הוד מעלתו המלכותית הקדושה, המרוממת ביותר ... כידוע לך, יש להשתמש בכספים מהסכום של מאה אלף הפלורנינים של היהודים של ממלכה זו, שהגיעו לרשותך, לרכוש בחזרה הכנסות ממסים (gabelli) ורכוש דמניאלי שיצא מחזקת המלך, המצוי בחזקתו של דון דיאגו גאייטנו, הנגבים במטבעות זהב, בסכום של 5098 'triumphi' של זהב.³⁵

הכספים, לפי מסמך זה, שמשו לכיסוי הוצאות שונות של המנהל בענייני מיסים והרכוש המלכותי. הכספים הללו הומרו למטבעות זהב חדשים טריומפי.

puellana virgine filia legitima et naturalis magnifici Petri Augustini ...magnificum Andrea filium legitimum et naturalis magistri Petri Augustini ... magistrum racionalibus huius regni et domine Bectie jugalium sponsem ex una parte et magnifica Ysabellam puellam vergine filiam legitimam naturalis magnifici Aloysii Sanchez et domine Eularie jugalium...' ASP ND Notaio Domenico di Leo reg. 1405 c 62v — 66 r 18/9/1491

32 החוזה נזכר באמר: טראסלי, בנקים, עמ' 130.

32 חוזה הנישואין: ASP ND Notaio Domenico di Leo reg. 1405 c 62v.

33 לגומינה, תעודות ג, עמ' 18. ראה גם אשתור, יהודי סיציליה, עמ' 324.

34 לגומינה, שם, עמ' 220-226; אשתור, שם, עמ' 324.

35 '...Magnifico viro Aloysio Sanches, procuratori magnifici thesaurari generalis Sacre Regie magestatis serenissimi regis...comu sapiti li dinari di la composicioni di li chento milia floreni di li Iudechi di quisto regno, in vostri putiri pervenuti si divinu convertiri in reempcioni di gabelli et cosi demaniali alienati li quali ut plurimum si ricaptino in moneta di oru... in putiri di lu magnificu regiu coferi don Diego Gaytano su triumphu di oru 5098.' — ASP R. Cancelleria reg. 190 c 9r 6.9.1494

ו. פירות ההצלחה

העדות המרשימה ביותר למעמד הרם שאליו הגיע אלואיסו סאנצ'ז בחצר הסיציליאנית היא מינויו של בנו, אלואיסו או לודוביקו³⁸ סאנצ'ז, לפרותונוטארו של ממלכת סיציליה בשנת 1507.³⁹ לבעל תפקיד זה היתה סמכות למנות נוטריונים ושופטים וכן היה אחראי על הניסוח המשפטי של המסמכים היוצאים מן המנהל המלכותי.⁴⁰ מן הראוי לציין בהקשר זה שלמרות ההאשמות שהועלו נגד אשת אלואיסו, אולליה, המשיכו גם נכדיו לשאת במשרות רמות. עניין זה נזכר בדברי הביקורת שנמסרו לקיסר קארלוס החמישי בתזכיר של ג'יאקומו דה אַבְּרֶסָה (Aversa), אב מנזר סן גרגוריו, בשנת 1546. האיש שהה שנים רבות בסיציליה והכיר את חצר המלכות הסיציליאנית וכמובן גם את בני משפחת סאנצ'ז. בתזכירו הוא מחה על כך שנכדה של אשה שנידונה על ידי האינקוויזיציה נושא במשרה ציבורית.⁴¹

ז. ביסוסה של האינקוויזיציה הספרדית בסיציליה ותחילת הפעולות נגד מומרים

שנת 1500 היתה שנת מפנה לגבי המומרים בסיציליה. למרות שהאינקוויזיציה הספרדית החלה לפעול בסיציליה עוד בשנת 1487, נראה שהיא לא הצליחה להקים ארגון יעיל עד לשנת 1500. בחודש יולי של שנה זאת נתמנו שני אינקוויזטורים לסיציליה: ריינאלדו מונטורו שהיה בישוף של צ'פאלו (Cefalu) שבסיציליה והדומיניקאני ג'יוואני סגאלאמברו. נתמנה גם כונס (receptor) אחראי על ההכנסות שיגיעו לאינקוויזיציה מן הקנסות והחרמות הרכוש של הנדונים, הוא דיאגו דה אוברגון.⁴²

- 36 triumphī מטבע זהב חדש שנטבע על ידי המשנה למלך פרנאנדו ד'אקוניה ב-1490 ואמור להיות שווה בערכו לדוקאט ונציאני (טראסלי, בנקים, א, עמ' 107).
- 37 Diego Gaetano היה אציל סיציליאני, בארון של Vicari שבסיציליה (טראסלי, פרדיננד, ב, עמ' 403)
- 38 לעניין השמות: בנו של אלואיסו נקרא אלואיסו כשם אביו, ובשולי המסמך נרשם: Aloysio Sanchez prothonotaro לודוביקו הוא לואיס או אלואיסו – אותו שם.
- 39 מסמך המינוי: ASP Tribunale R. Patrimonio Lettere Viceregie reg. 213 c 108 r – 110 v 6.9.1507
- 40 ראה: ברסק, עולם, ב, עמ' 773.
- 41 בורגארלה, דיאגו דה אוברגון, עמ' 285, הערות 55 ר' 56.
- 42 על השנים הראשונות לפעולת האינקוויזיציה בסיציליה ראה מאמרו של בורגארלה, דיאגו דה אוברגון, עמ' 266-267. במאמר הוא מפנה אל המקור החשוב ביותר להכרת פעולות האינקוויזיציה בתקופה זאת, אלה ספרי החשבונות של האינקוויזיציה המצויים בארכיון של פלרמו. בסיציליה לא שרדו תיקי אינקוויזיציה ומסמכים אחרים, הם הושמדו פעם אחת בשריפה בשנת 1590 או נשרף ארמון האינקוויזיציה בפלרמו והיתר נשרף בשנת 1783 עם ביטול האינקוויזיציה בסיציליה.

הסכום הראשוני להקמת הארגון, 730 דוקאטים, נשלח מספרד לסיציליה והוא שולם במטבע של סיציליה: 304 אונקיות זהב עשרים ושלוש טרי וחמישה גראנה. העברת התשלום נעשתה באמצעות הבנק של סאנצ'ז ולוי:

התקבל... באמצעות הבנק של הירונימו סאנצ'ז ואמברוסיו לוי שלוש מאות וארבע אונקיות ועשרים ושלושה טרי וחמש גראנה השווים בערכם לשבע מאות ושלושים דוקאטים...⁴³

בכספים אלה שכרו האינקוויזיטורים שני בתים בעיר פלרמו וקנו את הציוד הדרוש: שולחן, ספסלים, ניירות, קופת ברזל, אזיקים, שלשלאות ומכשירי עינויים; והארגון התחיל לפעול בסיציליה.⁴⁴ כעבור כמה חודשים החלו מאסריהם של ראשוני המומרים.⁴⁵ הפעם הצליחה האינקוויזיציה לשים יד על כמה מבין המומרים היותר עשירים ורמי המעלה, כמו יוהאנס (=ג'יוואני) דה סאנטו מארטינו שהיה סוחר עשיר.⁴⁶ שנתיים לאחר מכן נאסרה גם אולליה טמרית. ב-7 באפריל 1504 שולמו לאלגואזיל מארטינו ואלחו (Valejo) 10 אונקיות עבור ההוצאות על מאסרה של אולליה טמרית בפלרמו ועל העברתה תחת שמירה ראויה מפלרמו למסינה, כפי שדרשו האדונים האינקוויזיטורים.⁴⁷ היא הובאה למסינה כיוון ששם היה מושבו של בית הדין האינקוויזיטורי, לאחר שבשנת 1503 הועבר מפלרמו למסינה.⁴⁸

אולליה טמרית רשומה בין האנשים שנחקרו ונפסק דינם בשנת 1504. על יד שמה צוין שהיא נענשה בגופה וברכוש (penitenciatia in persona e beni).⁴⁹ כיוון שלא נשרפה, העונש יכול היה להיות כפרה פומבית, מאסר, הצגתה בתלבושת הנידונים,

43 'Recepit ... per banchem Hyeronimi Sanchez et Ambrosi Levi uncias tri centas et quatuor tarenos viginti tres et 5 grana pro valore ducatos septingentorum et triginta...' ASP Ricevitoria dell' Sant Ufficio, Liber I p. 7

44 בורגארלה, דיאגו דה אוברגון, עמ' 267.

45 שם, עמ' 268-269.

46 יוהאנס או ג'יוואני דה סאן מארטינו זה, שהיה אדם עשיר, נדרש לשלם קנס של 1000 אונקיות זהב 'כפרת עוונות'. הוא הצליח לשלם את הסכום העצום בכמה תשלומים. אחד מהם נעשה דרך הבנק של סאנצ'ז ולוי: 'Die II Octobris 1502 Panhormi. Joanni de Santo Martino per banchum Hieronimi Sances et Ambrosii Livi uncias centum in partem unciarum mille debite pro sua compositionis...' ASP Ricevitoria dell' Sant Ufficio, Liber IV p. 18

47 'Pro expensis Magistro Martino Vallegio solvit uncias: האינקוויזיציה: decem pro tantundem solutis quibusdam hominibus positis ad custodiam Magnifice Eularie Tamarith carcerata Panhormi per quosdam dies et posita transmise bene custoditam Messanam usque mandato dominos inquisitores...' ASP Ricevitoria dell' Sant Ufficio, Liber IV p. 43r

48 ראה בורגארלה, דיאגו דה אוברגון, עמ' 277.

49 יש לציין ששמה מובא עם כל תארי הכבוד: 'La magnifica Eularia Tamarith' ראה: ASP Ricevitoria dell' Sant Ufficio', Liber V p. 19

הסאן בניטו, ועוד,⁵⁰ אולם לא ציון איזה עונש הוטל עליה. גם לא ידוע אם אמנם בוצע העונש. על כל פנים, נראה שלא הוחרם כל רכושה של דונה אולליה. בינואר 1513, כשהיא כבר אלמנתו של אלואיסיו סאנצ'ז, היא גובה חובות בעיר טראפני.⁵¹ הוכחה נוספת שלא כל רכושה הוחרם היא בקשה שהגישה, במרץ אותה שנה, לפטור ממיסים והיטלים, כיוון שהיא אם ל-12 ילדים חיים, 6 בנים ו-6 בנות.⁵² איננו יודעים מתי מתה אולליה טמרית, אולם נראה שלא היה זה מידי האינקוויזיציה. נכדיה, כפי שציין גיאקומו דה אברסה, עדיין נשאו במשרות רמות בחצר הסיציליאנית.

ח. סיכום

אילו נשארה משפחת סאנצ'ז בספרד לא היה בסיפורה משהו יוצא דופן, שכן כמוה היו משפחות רבות של חצרנים ממוצא יהודי. ככל שידוע עד כה, לא היתה אף משפחה אחרת בסיציליה ממוצא יהודי שהגיעה למעמד כה רם. למעשה, ניתן לומר, שאלואיסיו סאנצ'ז הגיע למעמדו הרם רק בזכות היותו ספרדי בלי קשר להיותו מומר, שכן המדיניות המקובלת על הכתר הספרדי היתה שלא למנות סיציליאנים למשרות הבכירות של המנהל.⁵³ מעמדו של דון אלואיסיו מעורר שאלות מעניינות באשר ליחסו האישי של המלך פרדינאנד הקתולי כלפי מומרים, שהרי האיש נמלט מפני האינקוויזיציה של סאראגוסה, והנה ממנה אותו המלך לכונס הכספים האישי שלו.

אחת השאלות שעולות שוב ושוב כאשר מדובר במומרים (אנוסים?) היא בעיית זהותם היהודית. חלק מן החוקרים פסקו בצורה גורפת למדי שהם היו "יהודים ממשי"⁵⁴ והיו שניסו לערער על תפיסה זאת.⁵⁵ קשה, כמובן, לדעת כיצד ראה עצמו אדם כמו אלואיסיו סאנצ'ז. מן הראוי לציין שבני משפחה זו, שהתנצרה כבר בשמד הגדול של שנת קנ"א, הקפידו בדור השני והשלישי לשאת נשים שהיו בעצמן בנות מומרים, כפי שמסתבר מן היספר הירוק: שני בניו של חואן סאנצ'ז נשאו שתי אחיות מבנות משפחת טמרית. אפשר שאף בני משפחה נוספים נשאו להם בנות ממשפחה זאת, כפי שמעיד אולי הבלבול בשמות המופיעים בתיק האינקוויזיציה של סאראגוסה.⁵⁶ אולם כל פעולותיו של אלואיסיו

50 על העונשים המקובלים בפסקי דין של האינקוויזיציה ראה: ביינארט, אנוסים, עמ' 188-191. דיון רחב יותר בענישה של האינקוויזיציה, ראה: קמן, אינקוויזיציה, פרק 10 ובעיקר עמ' 184-186.

51 בשני מסמכים של הנוטריון אנדריאה ססטה מטרפני, מן ה-26 בינואר 1513, נזכרת אולליה, אלמנתו של אלואיסיו סאנצ'ז, והיא גובה חובות באותה עיר:

AST ND Andrea Sesta reg. 8850 (=290) c 141r; c 143v. 26. I. 1512

52 ASP Tribunale Real Patrimonio Lettere Viceregie reg. 228 c 374 r-375 r

53 ראה: ברסק, עולם, ב, עמ' 902.

54 בער, ספרד, עמ' 463-464; ביינארט, אנוסים, עמ' 3.

55 ראה: נתניהו, מרנים.

56 ראה הערה 19.

מצביעות על כך שהוא עצמו לא ייחס חשיבות רבה למוצאו היהודי. אמנם, את הבנק הקים יחד עם מומר אחר, אך את בניו השיא לבניו של אחד מאנשי המנהל הסיציליאני, פיטרו אוגוסטיני, שהיה ספרדי וקרוב לוודאי שהיה נוצרי ותיק. נוסף על כך, אין כל עדות לכך שניסה להשתדל עבור היהודים בזמן הגירוש, כפי שעשו אחדים מן המומרים בספרד.⁵⁷ אם איננו יודעים דבר על יחסו של דון אלואיסו לעברו היהודי, הרי שהדברים שונים לגבי אשתו. בולטת העובדה שדווקא היא, דונה אולליה, מבוקשת על ידי האינקוויזיציה 'בגלל היותה יהודיה', ולא בעלה דון אלואיסו. מצב דברים זה מתאים למה שידוע לנו ממחקרים שנעשו לאחרונה על תפקידן של הנשים המומרות בשמירת הזהות היהודית. כך, למשל, מציינת רנה לויין-מלמד את חלקן של הנשים בשמירה על המנהגים הקשורים לשמירת השבת והחגים, מנהגים הנוגעים למחזור החיים ועוד.⁵⁸ אמנם איננו יכולים לדעת במה הואשמה דונה אולליה ואם היה בסיס עובדתי להאשמה, אך בעצם ההתייחסות להתייחדות שלה נשמר הדפוס החוזר על עצמו בקרב המומרים, לפיו הנשים הן אלה ששומרות על קשר אמיץ עם היהדות יותר מבעליהן.

האם ניתן לראות בהגירתם של בני המשפחה החלטה מוצלחת מבחינתם? למעשה, אלואיסו סאנצ'ז, שפעל בממלכת סיציליה, הצליח כמו בני משפחתו שבאראגון להגיע למעמד רם ולצבור רכוש רב בשירות הכתר. אמנם, האינקוויזיציה הספרדית הקימה בסיציליה ארגון שהיה שלוחה של הארגון הספרדי, ואף הצליחה לשים ידה על דונה אולליה יותר מפעם אחת, אך כמו גם בספרד, אנוסים רמי מעלה היו חסינים מפני פגיעתה של האינקוויזיציה.⁵⁹ בסופו של דבר נראה שכל בני המשפחה חיו בסיציליה חיים טובים ודור הבנים והנכדים הצליחו להגיע לעמדות רמות במנהל הסיציליאני.

קורותיהם של בני משפחה זאת מלמדים שגירוש היהודים מספרד וסוגיית האנוסים אינם מצטמצמים לתולדותיה של יהדות חצי האי האיברי. לפיכך יש אולי מקום לבחון את מכלול קורותיהם של היהודים ושל המומרים בכל המרחב הגיאוגרפי שנשלט על ידי הכתר הספרדי בתקופה זאת.

57 בינארט, גירוש, עמ' 206-207.

58 ראה: רנה לויין-מלמד, נשים; עליזה מיוחס-גיניאו, נשים עמ' 174-175, ועמ' 187.

59 ראה משפטו של דון אלפונסו דה לה קבלריה, בער, ספרד, ב, עמ' 372-378.

הפניות ביבליוגראפיות

- Achivio di Stato di Palermo ASP
 Archivio di Stato di Trapani AST
 Notai Defunti ND
Revue des Études Juives REJ
 E. Ashtor, *La fin du Judaïsme Sicilien*, *REJ* CXLII (1983), pp. 232–347. אשתור, יהודי סיציליה
 P. Burgarella, 'Diego de Obregon e i primi anni del Sant'Uffizio in Sicilia (1500–1514)', *Archivio Storico Siciliano*, 20 (1972), pp. 257–327. בורגארלה, דיאגו דה אוברגון
 H. Beinart, *Conversos on Trial; The Inquisition in Ciudad Real*, Jerusalem 1981. ביינארט, אנוסים
 ח' ביינארט, גירוש ספרד, ירושלים תשנ"ה.
 —, 'בעיית האנוסים וגורלם במאה הט"ו', מורשת ספרד, תשנ"ב, עמ' 280–308. ביינארט, השמד הגדול
 Y. Baer, *A History of the Jews in Christian Spain*, 2 vols. Philadelphia-Jerusalem 1992. בער, ספרד
 H. Bresc, *Un monde méditerranéen; Économie et société en Sicile 1300–1450*, 2 vols, Rome 1986. ברסק, עולם
 V.D' Alessandro & G. Giarrizzo, *La Sicilia dal Vespro all'Unità*, Torino 1989. ד'אלסנדרו וג'יארציו, סיציליה
 A. di Pasquale, 'Sugli Ebrei di Sicilia verso la fine de XV secolo,' *Atti della Accademia di scienza Lettere e Arti di Palermo*, 1988/9, pp. 195–210. די פאסקואלה, היהודים
 J. N. Hillgarth, *The Spanish Kingdoms*, Oxford 1978, 2 vols. הילגארט, ממלכות ספרד
 C. Trasselli, *Da Ferdinando il Cattolico a Carlo V*, 2 vols, Rubbettino Editore, Soveria Mannelli 1982. טראסלי, פרדינאנד
 —, 'I banchi delle città minori nel cinquecento siciliano,' *Nuovi Quaderni del Meridione*, anno VIII, no. 30 (1970), pp. 129–139. טראסלי, בנקים
 —, *Note per la storia dei banchi in Sicilia nel XV secolo*, 2 vols, Palermo 1968. טראסלי, תולדות הבנקים
Codice Aragonese, Lettere regie, ordinamenti ed altri atti governativi, vol. 2, ed. Francesco Trinchera, Napoli 1868. טרינקרה, מכתבים
 B. & G. Lagumina, *Codice diplomatico dei giudei di Sicilia*, 3 vols (reprint Palermo 1990). לגומינה, תעודות
 V. La Mantia, 'Origine e vicende dell'Inquisizione in Sicilia,' *Rivista Storica Italiana* III (1886), pp. 481–598. לה מאנטיה, ראשית האינקוויזיציה
 Renee Levine-Melamed, *Women in Spanish Crypto-Judaism*, Ph.D. Thesis, Brandeis University 1982. לוינדלמנד, נשים
 H.C.Lea, *The Inquisition in the Spanish Dependencies*, New York 1908. לי, אינקוויזיציה
 W. Monter, *Frontiers of Heresy, The Spanish Inquisition from the Basque Lands to Sicily*, Cambridge 1990. מונטר, כפירה
 עליוה מיוחס'גיניאו, 'נשים בקהילת המומרים לנצרות בספרד של המאה הט"ו', פעמים 46/7 (תשנ"א), עמ' 189–169. מיוחס'גינאו, נשים
 'Procesos de la Inquisicion de Aragon,' *Revista de Archivos, Bibliothecas Y Museos* 67 (1959) pp. 557–558. משפטי אינקוויזיציה

B. Netanyahu, <i>The Marranos of Spain</i> , New York 1973 ² .	נתניהו, מרנים
<i>Libro Verde de Aragon, Documentos aragonenses publicados por D. Isidro de las Cagigas</i> , Madrid 1929.	הספר הירוק
I. Peri, <i>Restaurazione e pacifico stato in Sicilia 1377-1501</i> , Edizione Laterza (Bari) 1988.	פרי, רסטורציה
A. Franchina, <i>Breve rapporto del Tribunale SS. Inquisizione di Sicilia</i> , Palermo 1744.	פראנקינה
H. Kamen, <i>Inquisition and Society in Spain</i> , London 1985.	קמן, אינקוויזיציה
S. Runciman, <i>The Sicilian Vespers</i> , Cambridge 1958.	רנסמן, סיציליה
F. Renda, <i>La fine del giudaismo siciliano</i> , Palermo 1993.	רנדה, יהדות סיציליה